



УДК 902.2 (477.87)

MESOLITHIC PERIOD OF TRANSCARPATHIA. THE STATE OF THE STUDY

МЕЗОЛІТ ЗАКАРПАТТЯ. СТАН ВИВЧЕННЯ

Реняк Р.С./ Пеняк П.С.

с. іст. с., ас. проф./ к. істор. наук, ст. наук., співроб.

ORCID 0000-0002-9168-4123

*Ivan Krypyakevich Institute of Ukrainian Studies NAS of Ukraine
Uzhhorod, Universytetska st. 21, 88000. Ukraine**Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України
Ужгород, вул. Університетська 21, 88000, Україна*

Анотація. Статтю присвячено результатам дослідження доби мезоліту Закарпаття відомим українським археологом Л.Мацкевим. Мезоліт краю почав вивчатися лише на початку 70-х років XX ст. Це було пов'язано зі створенням комплексної мезоліто-неолітичної експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР під керівництвом Л.Мацкевича. На території краю він відкрив й частково дослідив 38 місцезнаходжень мезолітичних артефактів. Найбільша їх кількість фіксується в передгірській зоні Закарпаття. За висновком ученого, мезолітичну добу репрезентують дві етнокультурні єдності. До першої належать пам'ятки з деякими індексами кінця палеоліту (Кам'яниця V), до другої - комплекси з вираженими тенденціями мезоліту (Кам'яниця I).

Ключові слова: Л.Мацкевий, мезоліт, Закарпаття, стоянка

Вступ.

Мезоліт Закарпаття, на противагу палеоліту, почав вивчатись лише на початку 70-х років минулого століття. До того в узагальнюючих працях по кам'яному віку європейського континенту, Радянського Союзу, України він узагалі не згадувався. Це, ймовірно, було пов'язано з відсутністю спеціалізованих досліджень по середньому кам'яному віку і до певної міри з давньою теорією про так званий «хіатус», тобто прірву чи занепад у давній історії людства між палеолітом і неолітом [15, с. 5 – 211; 1, с. 90 – 104; 3, с. 64 – 77; 2, с. 320 – 334].

Основний текст.

Систематичні спеціалізовані роботи по дослідженню цього періоду історії краю було започатковано із створенням комплексної мезоліто-неолітичної експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР (нині Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, м. Львів) під керівництвом Л.Мацкевича [9, с. 307 - 308]. Він закінчив історико-філософський факультет Київського університету ім. Т.Шевченка, кафедру археології та музеєзнавства (1962) і



аспірантуру Інституту археології АН СРСР (1970, м. Москва). У 1970 р. захистив дисертацію на здобуття вченого ступеня кандидата історичних наук «Мезоліт і неоліт Криму», а в 1990 р. - дисертацію на здобуття вченого ступеня доктора історичних наук «Мезоліт заходу України» [10, с. 21; 4, с. 251]. У згаданому Інституті працював з 1973 р.: старший науковий співробітник (1973 – 1993), завідувач сектором (1993 – 1996), завідувач відділом археології (1997 – 2004). Від 2004 р. Л.Мацкевий обіймав посаду провідного наукового співробітника [11, с. 148].

Учений є автором чи співавтором понад 30 монографій, більше 500 наукових і науково-популярних праць, опублікованих у 23 країнах [11, с. 148]. Він провів 50 польових сезонів і брав участь у роботі 120 експедицій, з яких 96-ма керував особисто. Лише на заході України Л.Мацкевий обстежив понад 500 пам'яток, відкрив близько 450, а стаціонарно досліджував або шурфував - понад 50 [11, с. 148]. Серед них, наприклад, багатошарові пам'ятки Незвисько IX, XII, XXI (1973 – 1976), Кам'яниця I, II, IV, V (1975 – 1985), Вороців II (1974 – 1986), Старуня I (1976 – 1985), Прийма I – VII (1987 – 2000), Львів VII (1994 – 1999) [4, с. 251]. У підсумку було обгрунтовано добу мезоліту та неоліту Херсонщини, мезоліту Північного Кавказу і Закарпаття, розроблено періодизацію мезоліту й неоліту Східного Криму, періодизацію, хронологію та локальне членування доби мезоліту Західної України та суміжних територій (культури Кунан-Нобель, Незвисько-Оселівка, Вороців-Старуня, Кам'яниця-Баранне).

На території краю протягом 15 польових сезонів Л.Мацкевий відкрив й частково дослідив 38 місцезнаходжень мезолітичних артефактів [7, с. 38]. Згідно з типологічним аналізом, до перших мезолітичних стоянок було віднесено Чинадієво I, Невицьке I, Хуст I, Великий Раковець I, Сімер, Свалява I. Тут було зібрано мікро- і макролітичні нуклеуси, скребки, різці, ножі, що виготовлені з андезито-базальту, кварциту, пісковика, обсидіану, кременю. За сучасними даними, пам'ятки мезоліту Закарпаття розташовані доволі нерівномірно по природно-географічних районах. Найбільша кількість (22 пам'ятки) фіксується в передгір'ї, 7 - на Притиській рівнині, 4 - в околиці Берегова, 2 - у районі Вігорлат-



Гутинського вулканічного хребта, по одній пам'ятці - у Берегівському низькогір'ї, Солотвинській котловині та на околиці Рахова [12, с. 27].

Особливо цінні матеріали було отримано під час стаціонарних розкопок на стоянках Кам'яниця I, II, V. Це дозволило Л.Мацкевому провести етнокультурний поділ мезолітичних артефактів краю: старожитності без геометричних мікролітів (типу Кам'яниця II) та з геометричними мікролітами (Кам'яниця V) [8, с. 27]. Найбільш ранні риси єдності простежені на пунктах з палеолітичними традиціями Кам'яниця V, Мукачево VI, IX, Свалява I. Протягом 1979 – 1985 років на стоянці Кам'яниця V було зафіксовано понад 1700 артефактів, а на всіх пам'ятках групи - більше 2 тисяч виробів [7, с. 38]. Переважають призматично-пропорційні та аморфні нуклеуси, в тому числі зі скошеною ударною площею. Серед кам'яних знарядь представлені скребки, скобелі, ножі, різці. Переважна більшість індексів Кам'яниці V зближує їх зі стоянкою Сексард-Паланк в Угорщині, а також до певної міри з молодовською фазою мезоліту Подністров'я [16, с. 159 – 202]. Це дозволило вченому датувати стоянку в межах 11 – 10 тисяч років тому [5, с. 12].

До описаної культурної єдності Л.Мацкевий відніс дещо пізніші комплекси, такі як Глибоке I, Коноплівці I – III, Чинадієво I, Лавки I, Ворочево I – III, Кам'яниця III, Невицьке I, Гута I, Великий Раковець I – III, Хуст I, Перечин I та ін. Тут було знайдено близько 1 тисячі кам'яних артефактів. Помітно переважання відщепів над пластинчастими сколами та високий відсоток знарядь (15 – 20 % усіх артефактів) [7, с. 39]. На цих пам'ятках домінують призматично-пропорційні, аморфні та усічно-пірамідальні нуклеуси, засвідчено перевагу відщепів над пластинчастими сколами та великий відсоток знарядь, більше половини з яких складають скребки та ножі.

До завершального періоду мезолітичної спільноти типу Кам'яниця V Л.Мацкевий відніс стоянки Кам'яниця II, IV, Середнє II, IV, Кваси I, Угля I, а також місцезнаходження з поодинокими знахідками (Середнє I, Барвінок II, Малий Раковець II, Черна V). Всього зібрано близько 1300 кам'яних артефактів. Нуклеуси з цієї групи не перевищують 2 – 4 % всіх артефактів, відщепів (12 – 30



%), як правило, більше, ніж пластинчастих сколів (6 – 12 %). Скребки складають 45 – 60 %, ножі і скребелі - по 10 – 20 %, різці - більше 10 % [7, с. 39]. З аналізу кам'яної індустрії випливає, що на цьому етапі, поряд з деякими палеолітичними рисами обробки каменю з'являється нова технологія - техніка віджимної ретуші, що свідчить про перехід до доби неоліту. Ці пам'ятки, як вважає Л.Мацкевий, близькі до стоянок Гонт в Угорщині, а також Лука II в Подністров'ї. Останні датуються в межах атлантичного часу (8 – 6 тис. років до н.е.) [7, с. 29].

На погляд ученого, до другої групи мезолітичної єдності краю належать стоянки Кам'яниця I, Дубрівка I, Гута II, Середнє III, Ужгород I (Радванська гора), а також пункти з поодинокими знахідками, такі як Нижнє Солотвино I, Барвінок I. Тут зафіксовано близько 5 тисяч кам'яних артефактів [6, с. 40 – 42]. На стоянці Кам'яниця I було відкрито сліди двокамерного житла й залишки споруди, в якій відбувалася обробка каменю, знайдено черепашки молюсків, що може свідчити про їх вживання в їжу як харчового продукту. Серед кам'яних артефактів виявлено значний відсоток сировини (32 %), а також нуклеусів (42 %), пластинчастих сколів менше, ніж відщепів [7, с. 41]. Найбільшу серію із знарядь складають скребки – 40,1%, ножі - 18,6 %, скобелі – 17,5 %, різці - 4,2 %, виразні екземпляри рубуючих виробів - 2,3 % [7, с. 41]. Найближчі аналогії Кам'яниці I Л.Мацкевий вбачає в таких мезолітичних стоянках Словаччини, як Долна Стреда, Барца, Моства [13, s. 57 – 76; 14, s. 295 – 300].

До пізнього етапу групи Кам'яниця I дослідником віднесено місцезнаходження Дубрівка I, Гута II, Середнє III, Ужгород I, Нижнє Солотвино I, Барвінок I. Серед кам'яних виробів нуклеуси складають від 1 до 4 %, відщепи - 22 – 26%, пластинчасті сколи - 24- 40%, знаряддя - 18 – 27% [7, с. 42]. В етнокультурному відношенні друга мезолітична спільність краю входить у виділену вченим культуру Кам'яниця-Бараня, що поширена на заході України й датується VIII – VII тис. до н.е. [6, с. 42].

Більшість стоянок були короткочасними й розташовувались на невисоких берегах річок та озер (стоянки в околиці Кам'яниці на березі р. Уж), що були зручні для рибальства. Основним типом жител були легкі споруди у вигляді



куренив, споруджених з дерева і гілок. За висновком Л.Мацкевого, добу мезоліту представляють дві етнокультурні єдності. До першої належать артефакти з деякими індексами кінця палеоліту (Кам'яниця V), до другої - комплекси з вираженими тенденціями мезоліту (Кам'яниця I). Територіальне розмежування цих спільнот поки що не вдалося провести, однак помітно, що перша група розташована в північно-західній, інша - в південно-східній частині Закарпаття. Заслужовує на увагу спостереження вченого про співіснування мезолітичних і неолітичних спільнот протягом IX – VI тис. до н.е. Перші займали передгірську зону, де формою господарської діяльності було мисливство, рибальство, збиральництво, другі - низинну зону, що була придатна для землеробства і скотарства [6, с. 42].

Висновки.

Мезолітичні артефакти краю мають найближчі аналогії в Тисо-Дунайському басейні, Прикарпатті, Подністров'ї. Розташовані в географічному центрі Європи, вони увібрали різноманітні риси етнокультурних спільнот цих регіонів. Комплексний аналіз наявних артефактів дозволив ученому віднести час їх існування в краї до IX – IV тис. до н.е. [5, с. 5]. Загалом, вивчення епохи мезоліту поки що перебуває на початковій стадії. Не викликає сумніву висновок Л.Мацкевого про необхідність подальших польових досліджень, які доповнять, підтвердять або заперечать висновки нинішнього етапу досліджень.

Література

1. Бадер О.Н. Мезолит. *Каменный век на территории СССР*. Москва: Наука, 1970. С. 90 – 104.
2. Балагури Э. А., Гранчак И.М. К вопросу о заселении южной части Украинских Карпат в древности. *Культура і побут населення Українських Карпат*. Ужгород: УЖДУ, 1973. С. 320 – 334.
3. Колосов Ю.Г. Мезоліт. *Археологія Української РСР*. Київ: Наукова думка, 1971. Т.1. С. 64 – 77.
4. Інститут українознавства ім. Івана Крип'якевича НАН України. Наукова



діяльність, структура, працівники. Львів, 2001. 336 с.

5. Мацкевой Л.Г. Мезолит запада Украины. Автор. дис. на соиск. уч. степени д.и.н. Москва, 1990. 32 с.

6. Мацькевий Л.Г. Мезоліт Закарпаття. Тези народ. наук.-практ. конф. Мукачево, 1990. С. 40 – 42.

7. Мацькевий Л.Г. Мезоліт Закарпатської області. *Проблеми археології Східних Карпат*. Ужгород: Гражда, 1995. С. 37 – 50.

8. Мацкевой Л.Г., Адаменко О.М., Пашкевич Г.А., Татаринцов К.А. Природная среда и мезолит запада Украины. *Советская археология*. 1983. № 1. С. 5 – 29.

9. Мацкевой Л.Г., Артюх В.С. О работах Прикарпатской мезолито-неолитической экспедиции. *Археологические открытия 1973 года*. Москва: Наука, 1974. С. 307 – 308.

10. Мезенцева Г. Дослідники археології України. Чернігів, 1997.

11. Панахид Г.І., Романова Д.Я. Леоніду Григоровичу Мацкевому - 75 ! *Археологія*. 2010. № 4. С. 146 – 148.

12. Пеняк С.І., Пеняк П.С. Археологія Закарпаття: історія дослідження. Ужгород: Краєвиди Карпат, 2013. 256 с.

13. Bárta J. Die mittlere Steinzeit in der Slovakei. *Acta praehistorica et archaeologica*. 1972. № 3. S. 57 – 76.

14. Bárta J. Das mesolithikum im nord-westlichen Teil des Karpatenbeckens. *Mesolithikum in Europa*. Berlin, 1981. S. 295 – 300.

15. Kozłowski S.K. Atlas of the Mesolithic in Europe. Warsaw, 1980. S. 5 – 211.

16. Vértess L. Die Ausgrabungen in Szekszárd-Palánk und die Archäologischen Funde Światowit. Warszawa, 1962. T. XXIV. S. 159 – 202.

Abstract. The article deals with the results of research of Mesolithic period of Transcarpathia by the well-known Ukrainian archeologist Leonid Matskevych. The Mesolithic period of Transcarpathia began to be studied only in the early 1970s. This was due to the creation of a comprehensive expedition of the Institute of Social Sciences of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR. On the territory of the region, Leonid Matskevych discovered and partially investigated 38 sites of Mesolithic artifacts. Most of the sites were short-lived and were located on the low banks of rivers and lakes, which were convenient for fishing. After the conclusion of scientist, Mesolithic period of



edge is presented by two groups of ethno-cultural unity. To the first sights belong some indexes of end of Paleolithic period, to the second are complexes with the expressed tendencies of Mesolithic period.

Key words: Leonid Matskevych, Mesolithic period, Transcarpathia, stand-point.

Статтю надіслано 24.01. 2025

© Пеняк П.С.